

UDK [82-94:27-789.32] (439.55)“17”(091)

94(439+497.6)“17”(093.3)

<https://doi.org/10.53745/ccp.47.92.2>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 23. srpnja 2022.

Prihvaćeno za objavljivanje: 1. rujna 2023.

UGARSKA IZ KUTA LJETOPISACA BOSNE SREBRENE U 18. STOLJEĆU – POGLED IZVANA

Rudolf BARIŠIĆ

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, 10 400 Zagreb
dmarijan66@gmail.com

U radu se donosi analiza franjevačkih ljetopisa nastalih u okrilju Bosne Srebrene u 18. stoljeću o Ugarskoj i uz nju vezanim temama, kojima su autori Nikola Lašvanin, Marijan Bogdanović i Bono Benić stariji, uz pisanje nekolicine na njih naslonjenih autora (Filip Lastrić, Mate Krističević i Jakov Baltić). Povijesne veze između Ugarske i Bosne sežu još u srednji vijek, ali je dominantan pristup u historiografiji bio usmjeren na analizu političkih i u određenoj mjeri crkvenih odnosa, koje se, pak, najčešće promatralo u svjetlu međusobnih antagonizama. Svojevrsan odraz može se pronaći i u doktoratu Ive Andrića, čiji se diskurs i metodološki pristup o Mađarskoj i Mađarima približavaju onima kojima se koristio opisujući Turke, što je do danas predmetom brojnih kontroverzi. Analiza pisanja franjevačkih autora otkriva njihove međusobne veze, kontekst u kojem su pisali te je usmjerena na idejni fokus koji je svaki od njih nastojao dati. U pogledu srednjovjekovnih veza Ugarske i Bosne govore gotovo isključivo u kontekstu događaja iz 1463. godine i osmanlijskog osvajanja. Kasnije su usmjereni primarno na odnose unutar same Bosne Srebrene, koja je do 1757. obuhvaćala i golem prostor u Ugarskoj. Podjela provincije bila je provedena u atmosferi značajnih napetosti i uz puno zamjeranja s bosanske strane, što se zrcali i u pisanju ljetopisaca od kojih su neki bili i aktivni sudionici tih događaja. Napokon, u 19. stoljeću primjetno je pomicanje fokusa s crkvenih pitanja prema nacionalnim pitanjima i ugarsko se ime počinje zamjenjivati mađarskim, uz određen negativan naboj, premda, podrobnija slika tih odnosa predstavlja idući istraživački korak.

KLJUČNE RIJEČI: *franjevački ljetopisi, Ugarska, Bosna Srebrene, pad Bosne, podjela 1757. godine*

Uvod

Američki novinar i publicist, osvajač Pulitzerove nagrade, Tony Horwitz je sredinom 1990-ih poduzeo opsežno putovanje američkim Jugom. Zanimalo ga je dokučiti razloge

zbog kojih je ondje, čak i 130 godina nakon njegova završetka još uvijek toliko snažno živa memorija na Američki građanski rat. Horwitz je obilazio države koje su nekada bile članicama Konfederacije i susretao se s nizom osoba različite dobi i profesionalnog zaleđa, a koji su svi pokazivali izražen stupanj interesa za prošlost, odnosno događaje iz najkrvavijeg sukoba u američkoj povijesti. Horwitz je pritom imao i određen osobni interes koji slikovito opisuje u uvodu. Njegov je djed, židovski imigrant koji je u Sjedinjene Države preselio nakon što je građanski rat već bio završio, kupio veliku ilustriranu knjigu koja je opisivala bitke i događaje, a koju je Horwitz kao dječak znatiželjno listao. Postavljao si je logično pitanje što je to u tom ratu bilo toliko fascinirajuće da do danas budi širok interes i emotivno opredjeljivanje, a čak je i jednog židovskog imigranta nagnalo da uloži novac u nabavku knjige o sukobu u koji nije mogao biti ni na koji način involviran.¹

Dok Američki građanski rat i s njim povezana Konfederacija i 160 godina po završetku i dalje zauzimaju istaknuto mjesto u povijesnoj memoriji, hrvatski slučaj pruža više primjera naglog zaokreta od netom prekinute prošlosti i njezina guranja u svojevrсну ropotarnicu, a jedan je slikovito 1918. godine opisao i Miroslav Krleža navodeći kako je »Austrija (...) zapravo tako nečujno nestala prije nekoliko dana iz našeg malog grada, da od mnogopoštovanih naših i dragih sugrađana nitko nije ni primijetio, da Austrije zapravo tu i nema više među nama.«² Krležino književno djelo često sadrži likove koji su u austro-ugarsko doba igrali nekakvu ulogu, ali koji su se i uspješno prilagodili novim prilikama. Austro-Ugarska je, pak, trebala čekati devedesete pa da se donekle ublaži diskurs o njoj kao *tamnici naroda*, a i to tek u kontekstu usporedbe s Jugoslavijom. Stote obljetnice i početka i svršetka Prvoga svjetskog rata prošle su u Hrvatskoj bez nekoga značajnijeg odjeka, a premda se u famoznoj preambuli Ustava, koju se toliko često povlači u javnom govoru, nalazi i saborska odluka o kidanju državnopravnih veza i s Ugarskom i s kućom Habsburg donesena 29. listopada 1918. godine, što je i ime jedne od ulica koje vode do zgrade Hrvatskog sabora, stogodišnjica tog događaja svoje je obilježavanje, pomalo paradoksalno, imala u Beču.³

Iako obilježeni publicističkim pristupom, prethodni pasusi zorno ilustriraju promjenjivost historijske memorije. Državno-pravna veza Hrvatske i Ugarske potrajala je punih osam stoljeća, što je čini dužom čak i od one kojom su povezani Engleska i Wales, ali danas na nju malo što podsjeća mimo školskih lekcija iz povijesti. Donedavno čest diskurs o »Hrvatskoj koja je uvijek bila dijelom Europe«, a koji se dokazivalo pozivanjem na neke tradicije ili romantizirane nostalgичne prikaze »bolje« prošlosti u vrijeme Austro-Ugarske,

¹ Usp. Tony HORWITZ, *Confederates in the Attic: Dispatches from the Unfinished Civil War*, New York, 1998. Premda ni u vrijeme kada je provodio svoje istraživanje memoriranje Konfederacije nije bilo lišeno određenih kontroverzi, Horwitz ne upada u zamku da svoje sugovornike, koji mahom pokazuju romantiziran pogled na južnjačku prošlost, prikaže kao rasistički raspoložene licemjere, nego njihove stavove stavlja u jasan kontekst uzimajući u obzir njihovo naslijeđe i porijeklo. U svjetlu nedavnog vala uklanjanja spomenika osobama i događajima vezanim uz Konfederaciju, kao i njezina stavljanja isključivo u okvire sustavnog razizma, vjerojatno bi bilo nemoguće upustiti se u sličan poduhvat.

² Citirano prema: Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji – Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1995., str. 101.

³ Usp. Snježana HEREK, »Povjesničari o raskidu veza Hrvatske s Austro-Ugarskom Monarhijom«, Večernji list, URL stranice: <https://mojahrvatska.vecernji.hr/vijesti/povjesnicari-o-raskidu-veza-hrvatske-s-austro-ugarskom-monarhijom-1280199> (zadnji pristup ostvaren 8. srpnja 2023.).

kao lajtmotive zapravo uzimaju specifično elemente austrijske polovice: valcer i *sacher* torta uz neizbježan lik Franje Josipa s prepoznatljivim brkovima i bradom koji su u liku Ivana Mažuranića našli put i na hrvatske novčanice (čije je nedavno povlačenje iz optičaja iz određenog kuta gledanja predstavljalo završnu etapu tog famoznog »povratka« u Europu). Onim vezama koje bi se iz određenog kuta gledanja mogle nazvati »prave«, a gdje je ugarska uloga kudikamo izraženija, bavi se historiografija. Ovom je prilikom zadatak vidjeti kako su te veze bile promatrane u ljetopisima franjevacu Bosne Srebrene nastalim u 18. stoljeću. Koristit će se oni koje su sastavili Nikola Lašvanin, Marijan Bogdanović, Bono Benić st., kao i djela pisaca koji se na neki način naslanjaju na ljetopisnu tradiciju, a kojima su autori Filip Lastrić, Mato Kristićević i Jakov Baltić.

1. Kontekst – bosanski povijesni krajolik i narativ o drugome

Veze koje su vladale između Bosne i Ugarske ne može se nazvati zanemarenima, ali njihov tretman i prisutnost u javnom prostoru i govoru također pokazuju njihovu ovisnost o društvenim prilikama i klimi u određenom razdoblju. Za bolje razumijevanje stoga vrijedi najprije ukazati na rastezljivost pojmova *Bosna* i *Ugarska*, odnosno njihovo višestruko značenje. Potonji se tako može, uvjetno govoreći, promatrati na tri razine. U najužem smislu kao sinonim za današnju Mađarsku, zatim u »srednjem« kao oznaka za nehrvatski dio zajedničke države bilo u razdoblju prije, bilo nakon dolaska Habsburgovaca na prijestolje te napokon u svom najširem smislu kao sve Zemlje Krune sv. Stjepana uključujući tu i Hrvatsku. Ta se podjela može vidjeti na primjeru korištenja naziva *Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo*, koji je hrvatska historiografija stvorila kako bi naglasila položaj Hrvatske u njegovu sklopu temeljen na načelu personalne unije. Pojam *Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo* bi u istodobnoj uporabi s onim *Ugarska* nedvojbeno sugerirao veći teritorijalni opseg. Činjenica je, međutim, da on nikada nije korišten izvan konteksta (ponajprije hrvatske) historiografije. Mladen Ančić taj naziv (ali u obrnutom poretku) *Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo* definira kao prihvaćenu konvenciju, ali naglašava kako »on ne odgovara u potpunosti kao oznaka za složenu političku tvorbu koju je na internacionalnoj razini najprikladnije označiti kao *Archiregnum Hungaricum*«. ⁴

Slična polivalentnost vlada i oko pojma *Bosna*, koji može označavati ne samo političku tvorbu – da parafraziramo Ančića od *zemlje do Kraljevstva* – nego i kasnije administrativnu jedinicu različitog statusa u sklopu Osmanlijskog Carstva. Za razliku od *Ugarske*, pojava koji za sobom povlači nedvosmislene historiografske, odnosno u najmanju ruku povijesne konotacije, *Bosna* može označavati i etnografsku i geografsku regiju, ne baš uvijek općeprihvaćenih granica, kao što se pod tim pojmom može podrazumijevati i skraćeni naziv za suvremenu državu – ponovno ne bez različitih konotacija i emotivnih naboja oko ispuštanja Hercegovine. Napokon, pridjev *bosanski* u određenom kontekstu može označavati i franjevačku provinciju Bosnu Srebrnu. ⁵

⁴ Mladen ANČIĆ, »Od zemlje do Kraljevstva – Mjesto Bosne u strukturi *Archiregnuma*«, *Hercegovina* 26, br. 1, Mostar, 2015., str. 11 bilj. 3.

⁵ Premda u historiografiji proizašla iz redova bosanskih franjevacu nije nedostajalo pokušaja uvođenja kovanice *bosnosrebrenički*, kako je vidljivo i iz ove rečenice, oni nisu polučili trajniji uspjeh.

Iz samog naslova Ančićeva rada, a osobito uvidom u tekst, vidljivo je kako je on i srednjovjekovnu Bosnu sa svim njezinim posebnostima promatrao u sklopu *Archiregnuma*, odnosno u kontekstu bliskih veza s Ugarskom. Stajalište je to, uostalom, koje je zastupao i u ranijim radovima.⁶ Ne može se tvrditi da je riječ o općeprihvaćenom stavu u hrvatskoj, a posebno ne u bosanskohercegovačkoj historiografiji, ali (ne)pripadanje Bosne *Archiregnumu* u krajnjoj se konzekvenci teško može odvojiti od pitanja *čija je Bosna*, pokušaj odgovaranja na koje je historiografiju u jednoj nimalo kratkoj fazi doveo u poziciju upuštanja u »osvajanje cjelokupne nacionalne povijesti, kako kulturne tako i političke«⁷, čiji se odrazi osjećaju do danas. Imajući u vidu emocionalan naboj koji korištenje pojmova kao što su *zemlja, narod* ili *država* izazivaju te želeći izbjeći naknadne pokušaje interpretiranja njegova rada u okviru pripadnosti Bosne, Srećko Džaja je za nju predložio korištenje sintagme *povijesni krajolik* na kojem se onda mogu promatrati njezini višestruki konfesionalni identiteti, koji su zatim evoluirali u nacionalno-političke, a koji su svi u nekoj fazi pokazivali – ili i danas pokazuju – nastojanja ka ekskluzivnom prisvajanju bosanske *zemlje, naroda* i *države*.

U svijetu u kojem se multikulturalnost – još jedan pojam višestrukog značenja kojim se olako barata u javnoj uporabi – sve više nameće kao svojevrsan imperativ, složenost bosanskog društva kroz povijest često se pokušava prikazati u svjetlu međusobnog prožimanja i suživota. Načelno je spomenuta slika točna, ali njezine se interpretacije kreću u širokoj lepezi od idealiziranja bosanskog *povijesnog krajolika* kao oglednog primjera multikulturalnosti do njegova stavljanja u okvire sukoba civilizacija, sve s vrlo snažnim emotivnim nabojem u kojem se u pozadini i dalje nazire pitanje o pripadnosti Bosne. Kakvog god da su tona interpretacije bosanskog multikulturalizma, većinom trpe od istog problema: strani autori koji ih iznose najčešće ne govore lokalni jezik i u tom su pogledu upućeni na pomoć lokalnih autora koji, pak, nastoje u njima steći neku vrstu lobista za svoja vlastita stajališta, tako da nisu rijetki slučajevi da za stranu publiku govore ono što očekuju da oni žele čuti, dok za domaću uporabu zadržavaju sasvim drukčiji diskurs.⁸ Budući da se i u javni prostor susjednih zemalja uvukao diskurs kako su za ratne užase kojima je Bosna i Hercegovina bila izložena primarno krive ideje koje su smjerale njezinoj podjeli, to se i isticanje razlika između triju zajednica, osobito načina na koji poimaju *povijesni krajolik* na kojem stanuju, nastoje minimalizirati.⁹ To ipak ne može zastrti činjenicu

⁶ Ti su naslovi navedeni u: M. ANČIĆ, »Od zemlje do Kraljevstva«, str. 11 bilj. 4.

⁷ Usp. Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463. – 1804.*, Mostar, 1999., str. 13.

⁸ Usp. više o tome u: Mladen ANČIĆ, Što „svi znaju“ i što je „svima jasno“: historiografija i nacionalizam, Zagreb, 2008., str. 212–216. Kao primjer navodi slučaj britanskog sociologa Davida Campbella, koji je zastupao tezu o Bosni kao zajednici »bez biti«, svojevrsan idealističan prostor bez većina, za što je dobio nagradu. S druge strane, njegov glavni lokalni promotor Rusmir Mahmutćehajić je za domaću publiku koristio sasvim drukčiju retoriku u kojoj je zastupao kulturalno jedinstvo spomenutog prostora s jasno aludiranim težnjama prema ostvarivanju i političkog jedinstva po mjeri vlastite zajednice.

⁹ Dobar primjer predstavljaju dva rada izašla na engleskom jeziku koji se bave slikom *Drugoga* u ljetopisima bosanskih franjevacâ tijekom 18. stoljeća. Oba autora posebnu pažnju pridaju primjeru *dobrog Turčina*, koji se jasno nazire u franjevačkom pisanju, međutim s različitim naglaskom. Vjeran Kursar se ne upušta u njegovo šire kontekstualiziranje, dok Rudolf Barišić uočava kako su ti primjeri uvijek popraćeni izrazima koji sugeriraju da takvi slučajevi predstavljaju iznimku koja potvrđuje pravilo, odnosno činjenicu da ljetopisci beziznimno gaje negativan stav prema muslimanima i grade ga u okvirima negativnog stereotipiziranja, pri

da tri zajednice gaje ne samo različita poimanja ratnih događaja iz devedesetih nego su takve predodžbe prisutne kudikamo dulje kroz povijest i zapravo su tek u novije vrijeme te mentalne slike došle u međusoban dodir, dok su veći dio prošlosti nastajale i kolale neovisno jedna o drugoj.¹⁰

Vratimo li fokus na pitanje veza između Bosne i Ugarske kroz povijest, jasno je da će u krugovima triju zajednica o tome vladati različito poimanje i da će se stavljati različiti naglasci. Ideja o pripadnosti Bosne ugarskom *Archiregnumu* sigurno nije prijemčiva onim krugovima koji gradeći na teoriji *sugubog venca* gaje sliku o Bosni kao pripremu srpskih srednjovjekovnih tvorbi, kao ni onima koji najveći naglasak stavljaju na konstantno nepripadanje Bosne ni zapadnom (katoličkom) ni istočnom (pravoslavnom) kulturnom krugu. Kako društvena klima može utjecati na doživljaj *drugoga*, upravo na primjeru Ugarske može se vidjeti u kontroverznom doktoratu Ive Andrića.

Tekst disertacije pod naslovom *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft* Andrić je branio na Sveučilištu u Grazu 1924. godine, a nikada ga nije objavio, nego je to učinjeno tek nakon njegove smrti.¹¹ Valja napomenuti kako Andrić nije bio povjesničar, a i disertaciju je napisao više iz karijernih pobuda nego istraživačkog žara.¹² Usprkos tomu, ona ima svoju vrijednost ne samo zbog kasnijeg Andrićeva ugleda kao vrhunskog pisca i nobelovca nego i zato što se u njoj zrcale ideje i društvena klima u kojoj se slavni pisac tada kretao. Prvi put je objavljena 1982. godine i otada do danas većim ili manjim žarom vode se rasprave o tome koliko se Andrićevi nedvosmisleno antiturski stavovi odnose i na bosanske muslimane, pa i islam kao religiju općenito.¹³ Problem proizlazi iz činjenice da se Andrić koristi pojmom *Turci* koji je u njegovo vrijeme imao barem trostruko značenje: u etničkom pogledu označavao je istoimeni narod; povijesno gledano predstavljao je istoznačnicu za Osmanlije, a – što predstavlja najveći kamen spoticanja – *Turcima* su bili nazivani bosanskohercegovački muslimani, pri čemu je nastajala dodatna zbrka jer su to ime često rabili i sami za sebe, dok je uporaba te riječi kod pravoslavaca i katolika često imala negativan prizvuk. Ne upuštajući se ovom prilikom u dublju analizu Andrićeva diskursa o toj temi, može se kao općenit zaključak

čemu se sam autor ne upušta u procjenjivanje jesu li bosanski ljetopisci u takvom razmišljanju bili u pravu ili ne. Usp. Vjeran KURSAR, »Ambiguous Subjects and Uneasy Neighbours: Bosnian Franciscans' Attitudes toward the Ottoman State, Turks, and Vlachs«, *Disliking Others – Loathing, Hostility and Distrust in Pre-modern Ottoman Lands* (ur. Hakan T. KARATEKE, H. Erdem ÇİPA i Helga ANETSHOFER), Boston, 2018., str. 148–186 (o *dobrom Turčinu* govori se na stranicama 170–172) i Rudolf BARIŠIĆ, »Narrative Experience of the Other – the Case of Bosnian Catholicism«, *Institutional Aspects of Church and Social History* (ur. Marko JERKOVIĆ) Zagreb, 2021., str. 61–84.

¹⁰ Usp. Mladen ANČIĆ, »Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36, br. 1, Zagreb, 2003., str. 293–329. Autor ih naziva *tri Bosne* i uvjerljivo argumentira njihov razvoj i mobilizacijski potencijal.

¹¹ Ivo ANDRIĆ, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, Banja Luka – Beograd, 2012.

¹² Zakonom donesenim u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca svi su diplomatski službenici morali imati završen fakultet, što Andrić tada nije imao pa mu je prijetilo otpuštanje iz službe.

¹³ Stajalište da je Andrić svoj negativan stav prema Osmanlijama i islamu protegnuo i na bosanske muslimane (Bošnjake) općenito danas ima dosta pristalica. Najkonkretnije djelo koje tematizira Andrića s te strane je: Muhsin RIZVIĆ, *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu*, Sarajevo, 1995. Nedavno je ta rasprava ponovno aktualizirana u: Rusmir MAHMUTČEHAJIĆ, *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, Beograd, 2015. i svojevrsnom odgovoru na tu knjigu u: Zoran MILUTINOVIĆ, *Bitka za prošlost: Andrić i bošnjački nacionalizam*, Beograd, 2018.

iznijeti teza kako je slavni pisac *Turke* promatrao primarno kroz povijesno-etničku kategoriju kao tuđinski element koji je u Bosnu došao izvana, a o njima je, kao što je već spomenuto, zauzeo nedvosmisleno negativan stav. Je li ga prenio i na bosanskohercegovačke muslimane, predstavlja kudikamo složenije pitanje odgovor na koje je Andrić možda i namjerno zastro rečenicama poput: »Čak ni onom delu Južnih Slovena koji je prešao na islam Turci nisu mogli da donesu neki kulturni sadržaj niti neki viši istorijski smisao; hrišćanski deo podanika, međutim, njihova vladavina dovela je jedino do gubitka običaja i do nazatka u svakom pogledu.«¹⁴

Podsjećajući još jednom na činjenicu da kasniji nobelovac, iako u njegovu opusu prošlost igra dominantnu ulogu, nije bio i historiografom, nameće se pitanje odakle je crpio svoje stavove. Uvid u popis korištene literature ukazuje kako je Andrić svoju disertaciju sastavio na temelju tekstova i izvora među kojima su rijetki oni koji nisu nastali u južnoslavenskim okvirima, što sugerira da su ocjene izrazom njegovih subjektivnih stavova.

Dok su Andrićevi stavovi o Turcima, u kakvom god da je značenju koristio tu riječ, postali predmetom žučnih rasprava, njegovo poimanje Mađara – što je naziv koji dominantno koristi – ostalo je bez znanstvene obrade, vjerojatno i zbog manje zapaljivog potencijala. Pozornim čitanjem ipak se može uvidjeti kako Andrić i prema Mađarima zauzima načelno isti stav kao i prema Turcima: promatra ih primarno kroz etničku kategoriju, odnosno kao tuđinski element. Ima li se na umu da je svoje tekstove pisao u atmosferi nedavnog raspada Austro-Ugarske, koja se u međuvremenu već u svijesti bivših podanika afirmirala kao tavnica naroda, na čemu je uostalom i sam radio, Andrić je nedvosmisleno dijelio negativnu sliku o Mađarima kao ugnjetavačima Slavena i donedavnoj zapreci za uspostavljanje južnoslavenskog jedinstva. Međutim, izgleda da je u tome išao i koji korak dalje. Baš kao što je u gornjem citatu Turcima pripisao uvoz novog svjetonazora, nekompatibilnog s lokalnim prilikama i tradicijama, u sličnom se ključu mogu čitati i rečenice poput sljedeće: »Na drugom mestu već je pomenuto da je katoličanstvo, a zajedno s njim i zapadna kultura, u Bosnu dovedeno uglavnom posredstvom mađarskog oružja.«¹⁵ Potencijal za različita i oštro suprotstavljena mišljenja imale bi i rečenice: »Od onog doba pa do pada kraljevstva Bosna je bila poprište neprekidnih ratova, u kojima su ugarski kraljevi, pomažući i štiteći katolicizam, u isto vreme polagali pravo na suverenitet nad tom zemljom. Ove dve uloge često se zamenjuju i poistovećuju.«¹⁶

Da bi se na osnovi navedenog izvukao nedvosmislen zaključak kako je Andrić, jednako kao i prema muslimanima, zauzimao negativan stav i prema katolicima, priječi njegove baš toliko jednostran prikaz bosanskih franjevaca u kojem je moguće iščitati brojne

¹⁴ I. ANDRIĆ, *Razvoj duhovnog života*, str. 64. Slično i u predgovoru: »Rečeno je da je osvajanjem Carigrada «evropskom čovečanstvu naneta rana». Biće da je malo zemalja koje su ovaj udar imale teže i bolnije da osete nego što je slučaj s Bosnom«, *Ibidem*, str. 7.

¹⁵ I. ANDRIĆ, *Razvoj duhovnog života*, str. 26. Doduše, nešto ranije Andrić priznaje da se katolicizam u Bosni može pratiti još od 6. stoljeća, a da je u jaču vezu s Ugarskom stupio tek 1247. godine, ali i to prati emocionalno nabijenim rečenicama: »Na taj način Bosna je u crkvenom pogledu potpuno dospela u zavisnost od Ugarske. Od tada se u Bosni politička premoć Ugarske i katolička crkva smatraju istovetnim«, *Ibidem*, str. 14. Njegovu ideju o Ugarskoj kao (ne baš uspješnoj) uvoznici katolicizma u Bosnu potvrđuje i sljedeći citat: »Čudna je slučajnost da je katolička crkva tek pod turskom vladavinom mogla ispoljiti spontan, mada i snažno sputavan razvoj, i da tek tada uhvati dublje korene«, *Ibidem*, str. 18.

¹⁶ *Ibidem*, str. 18.

simpatije, no budući da ih nikada nije otvoreno elaborirao, o njegovim pravim stavovima i tomu koliko su oni čvrsti bili može se samo nagađati. Ovom prilikom Andrićev doktorat poslužio je kao primjer kako se o bosansko-ugarskim vezama razmišljalo i izvan strogo profesionalnog historiografskog diskursa, iako je to ostalo u debeloj sjeni poimanja Turaka.¹⁷

2. Povijesne veze i franjevački (dis)kontinuitet

Ulaziti u detaljan pregled ugarsko-bosanskih veza predstavljalo bi još jedno okolišanje, ali i odvučlo bi cjelokupan tekst daleko od teme. Prihvatila se ideja o Bosni kao dijelu ugarskog *Archiregnuma* ili se ugarski utjecaj ostavilo u okvirima strane sile s osvajačkim pretenzijama, intenzitet tih veza je već od srednjovjekovlja prilično jasan. Nakon propasti Bosanskog Kraljevstva upravo su ugarsko-hrvatske snage provele protuofenzivu koja će zapravo veći dio teritorija izmaknuti ispod osmanlijske vlasti. U obliku dviju banovina, Srebreničke i Jajačke, bosanski će teritorij dulje od pola stoljeća predstavljati isturenu branu osmanlijskom nadiranjju koje će napokon zauzimanjem ključnih obrambenih točaka dovesti do kulminacije na Mohačkom polju, nakon čega će granica biti pomaknuta daleko

¹⁷ Na to utjecaj sigurno ima i, strogo uvjetno govoreći, globalno veći potencijal koji »turske« teme imaju: od antiotomanskog diskursa u renesansnoj književnosti do studija o orijentalizmu koje su nastajale i na prostoru koji nije imao izravnog doticaja s Osmanlijama na način na koji je to bila riječ u Bosni. Ugarska je uvijek bila dijelom Zapada, ali nikad je se nije moglo promatrati kroz poziciju njegova predvodnika. Osmanlije su sigurno mogli igrati tu ulogu u slučaju islamskog kulturnog kruga, premda su unutar njega imali značajnu konkurenciju, npr. u Perziji ili Mogulskom Carstvu, ali koji nikada nisu imali ekspanzionističku ulogu prema Zapadu. U konkretnom bosanskom slučaju vrijedi imati na umu da u redovima ni jedne od triju zajednica nije došlo do toliko snažnog identifikiranja s Ugrima (Mađarima), kao što je to bio slučaj s bosanskim muslimanima, koji su se i sami nazivali Turcima. Andrić, doduše, navodi kako je među katolicima bilo slučajeva izjašnjavanja Mađarima u smislu pripadanja katoličkoj vjeri, za što se poziva na Martina Nedića. Usp. I. ANDRIĆ, *Razvoj duhovnog života*, str. 71. Nedić spomenuti primjer navodi prema tekstu fermana, koji je 1616. izdao sultan Ahmed I., a koji, između ostalog, sadrži i tekst sljedećeg sadržaja: »Kada primite ovi ferman, znajte, da su u tih stranah stanjujući *Magjari* i *Šokci* nevjernici, poslavši jednog čovjeka iz svoje sredine na previsoki dvor, ovako se potužili: Mi smo vjere latinske, pa je vjera naša u svem razlučena od vjere nevjernika Grka, Srba i Vlaha (Ifлак), niti smo mi s njima i u čem skupčani.« Usp. Martin NEDIĆ, *Stanje Redodržave Bosne Srebrene poslje pada kraljevstva bosanskoga pak do okupacije: u četiri vieka*, Samobor, 2011. (pretisak originala iz 1884.), str. 36–37. Nedić te *Madare* i regionalno definira kao nastanjene u Krajini, a opovrgava neke onovremene ideje kako su oni potekli od pravoslavnog stanovništva koje je na katoličku vjeru silom preveo Matija Korvin pa su zbog toga preuzeli i mađarsko ime. Premda se ime *Madžari* (baš s »dž«) nekoć javljalo po više mjesta u zapadnom dijelu Bosne i o njima je pisao Franjo Jukić, danas su svedeni na postupno nestajuću zajednicu Hrvata u Bihaću, pri čemu to ime više služi kao razdjelnica od Kaura – Hrvata koji naseljavaju nekoliko ličkih sela pripojenih bihačkoj općini 1948. godine. Više o pounskim Mađarima u: Marko ŠARIĆ, »Etnokulturna kretanja u srednjem Pounju u ranom novom vijeku s posebnim osvrtom na bivšu općinu Zavaljek«, *Podplješevički graničari. Zbornik radova: povijesni prikaz podplješevičkih sela* (ur. Želimir PRŠA, Ivan BRLIĆ i Željko HOLJEVAC), Zagreb, 2017., str. 33–37. Usp. prkosu tomu što je na jednom uskom području došlo do poistovjećivanja katoličkog identiteta s mađarskim imenom, on je ostao prilično ograničenog dometa. Kada ga se uspoređi s odnosom muslimanskog identiteta s turskim imenom, kao stršeća razlika u oči upada i to što ga muslimani nisu protegnuli na sve katolike, a neka izvedenica imena Mađar/Madžar nije zabilježena ni kod pravoslavaca. Ukratko, diskurs o Ugarskoj nije imao ni lokalne preduvjete da dosegne razmjere kako je to bio slučaj s onim o Turcima. Otuda i upadljivo različita percepcija Andrićeva nedvojbeno negativnog stava i o jednim i o drugima: bosanski muslimani su se, opravdano ili ne, mogli kudikamo lakše prepoznati u antiturskom diskursu, nego što je to bio slučaj s katolicima i antimadžarskim diskursom.

na zapad. Upravo je razdoblje između 1463. i 1526. ono u kojem su se bosanski franjevci konačno afirmirali u bosanski *povijesni krajolik*, postavši njegovom najtrajnijom sastavnicom i u jednom trenutku preostavši jedinom vezom s bosanskim srednjovjekovljem.

U sljedećim stoljećima bosanski će katolici u nekoliko valova biti zahvaćeni procesima koji će izmijeniti njihovu socijalnu strukturu. Već prilikom osmanlijskog osvajanja određeni dio stanovništva napustio je Bosnu, a preostali su zatim bili izloženi islamizaciji. Nakon što su se prilike u prvim desetljećima 16. stoljeća stabilizirale dijelovi katoličke zajednice doživljavaju svojevrstu afirmaciju. I dalje drže značajan udio u bosanskom rudarstvu, a njihova je uloga sljedećih nešto manje od dva stoljeća dominantna i u bosanskoj trgovini. Franjevaštvo se oporavlja od razaranja samostana i u njegovim okvirima razvija se književnost epitomizirana u liku Matije Divkovića. S druge strane, upravo je Bosna Srebrena indikator suočavanja s novim poteškoćama. U 17. stoljeću svi su samostani pod više-manje neprestanim financijskim pritiskom. Osmanlijski neuspjeh pod Bečom i susljedna habsburška protuofenziva dovode do demografskog kolapsa. Najveći dio katolika napušta bosanski prostor, a pridružuje im se i poveći broj franjevaca. Dubina promjene ogleda se i u socijalnoj slici: trgovački sloj gotovo u potpunosti nestaje, rudari su gurnuti na marginu te, osim nešto obrtnika po manjim gradovima, katolički živalj sada u najvećem broju čine seljaci koji žive od zemljoradnje. Nakon učvršćivanja granice katolici doživljavaju postupan demografski oporavak, koji su djelomično usporavale različite epidemije koje u 18. stoljeću često pogađaju bosanski prostor.¹⁸

Kako je iz ovog sažetog prikaza vidljivo, glavnu poveznicu cijelo vrijeme predstavljaju franjevci koji su i sami prolazili kroz spomenute promjene. Koliko se može zaključivati, u 16. i 17. stoljeću njihove redove u najvećoj mjeri popunjavaju pripadnici katoličkog srednjeg sloja i tek u 18. stoljeću veći udio pripada seljačkim sinovima. To je dovelo do određenih razmirica koje su povremeno tražile intervenciju s vrha,¹⁹ ali nije drastično mijenjalo činjenicu da su franjevci predstavljali katoličku elitu i nositelje pismenosti. U tom smislu, prisjetimo li se ideje o *tri Bosne* kao tri imagološka narativa, nameće se pitanje je li *katolička Bosna* u isto vrijeme i *franjevačka Bosna*? Na to je pitanje nemoguće dati nedvosmislen odgovor. Povjesničari su s jedne strane upućeni na sačuvane izvore koji su, ako potječu iz same Bosne, nastali isključivo u franjevačkim okvirima. S druge, pak, strane u njima postoji dovoljno jasnih naznaka da franjevci nisu uvijek uspijevali svoj idejni sklop nametnuti i ostatku katoličke zajednice.²⁰ Napokon, s obzirom na to da su i sami

¹⁸ To su i osnovni zaključci izneseni u: S. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost*, str. 149–215. Prilike u 18. stoljeću detaljnije su oslikane u: Srećko M. DŽAJA, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće: doba fra Grge Iljića Varešanina (1783–1813)*, Zagreb, 1971.

¹⁹ Tako je, primjerice, tadašnji provincijal Augustin Botoš Okić u okružnici od 19. lipnja 1780. upozorio subraču da se ne smiju dijeliti na »građanec« i »seljake« (*nos civites – vos rustici*), odnosno »pridošlice« i »domaće« (*advenae – patriotae*). Usp. Rudolf BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri – Institucionalna povijest franjevačkog školovanja 1785. – 1849.*, Zagreb, 2021., str. 28–29. Tek treba provesti konkretne analize porijekla bosanskih franjevaca, ali na uzorku stipendista zaklade Josipa II. može se iznijeti pretpostavka kako su još i u tom razdoblju mladići iz naselja u kojima su bili smješteni preostala tri samostana, kao i onih koja su im gravitirala, činili veći udio u franjevačkim redovima nego što je bio onaj stanovništva tih krajeva u ukupnom broju bosanskih i hercegovačkih katolika.

²⁰ Taj je fenomen uočen već u: Ivan LOVRENOVIĆ, *Bosanski Hrvati – esej o agoniji jedne orijentalno-evropske mikrokulture*, Zagreb, 2002., str. 132–138.

velik dio školovanja pohađali u inozemstvu, bili su izloženi i tamošnjim utjecajima, koje su po povratku prenosili u Bosnu.

Za same franjevce njihova je uloga kao poveznika između bosanskog srednjovjekovlja i osmanlijske epohe bila nešto što se samopodrazumijevalo. Ta slika sadrži neke opće momente: dolazak u Bosnu radi borbe protiv hereze; Ahdnama, kojom im je zagaraniran položaj; svojevrsan kult kraljice Katarine, samo su neki od njih. Međutim, dublji uvid u izvore otkriva da svi ti događaji u redovima samih franjevacu nisu uvijek imali istu važnost ili igrali jednako značajnu identitetsku ulogu.

Samo kao ilustracija može poslužiti kratak prikaz tretmana dobivanja Ahdname i uloge Anđela Zvezdovića u njezinu dobivanju. U kronici koju je kompilirao Nikola Lašvanin ona se uopće i ne spominje, a jedini podatci o Zvezdoviću vezani su uz datum njegove smrti.²¹ Filip Laštrić u svom *Pregledu starina* donosi prijevod verzije Ahdname koja se čuva u Fojnici, ali je također ne vezuje uz Zvezdovićev lik o kojem ponovno prenosi samo nekrološke podatke.²² Marijan Bogdanović također je prilično neodređen, nazivajući dokument *malim hatišerifom*.²³ Istim izrazom koristi se i Bono Benić pišući »hatišerif s Milodraževa (blizu Fojnice), koji je fratrima dat još kad su Turci osvajali Bosnu«²⁴. Kao i Laštrić, i on spominje Zvezdovića jedino u kontekstu njegove smrti, a također donosi i sam tekst, ponovno bez spominjanja detalja o njegovu izdavanju.²⁵ U svom *Enhiridionu* više podataka donosi Mato Krističević. S jedne strane, preuzima ranije pisce te o Zvezdoviću više piše u kontekstu njegove smrti, ali, s obzirom na to da je na svom djelu radio nekoliko desetljeća, napokon donosi i danas svima poznatu verziju o tome kako je došlo do susreta između sultana Mehmeda II. i Anđela Zvezdovića, nakon kojeg je sultan izdao dokument.²⁶ Krističević se, o čemu će uskoro biti riječi, o Ahdnami nije baš najpovoljnije izjašnjavao. Prve pozitivne dojmove nalazimo kod Jakova Baltića, koji na više mjesta u svom *Godišnjaku* spominje Ahdnamu i navodi kako je ona velik dio povijesti doista jamčila prava koja je franjevcima podijelio sultan.²⁷ Zanimljivo, Martin Nedić, koji je svoje *Stanje Redodržave* smjestio u narativni okvir prema kojem franjevci stalno moraju iznova dobiti potvrdu ranije zagaraniranih prava, o Ahdnami donosi kratku obavijest u kojoj uopće ne spominje Zvezdovića.²⁸ Iz navedenoga se, dakle, može izvući zaključak kako franjevci u 18. stoljeću Ahdnamu nisu doživljavali kao posebno važan dokument, a Anđeo Zvezdović je u njihovu memoriju bio ušao po sasvim drugim stvarima. U 19. stoljeću dolazi do postupnog obrata, da bi već početkom 20. stoljeća Julijan Jelenić Ahd-

²¹ Usp. Nikola LAŠVANIN, *Ljetopis*, Zagreb – Sarajevo, 2003., str. 266.

²² Usp. Filip LASTRIĆ, *Pregled starina Bosanske provincije*, Zagreb – Sarajevo, 2003., str. 128–129 za podatke o Zvezdoviću, odnosno str. 166–168 za prijevod i kratak opis Ahdname.

²³ »Drugi dobri znak imali smo tamo, jer je paša naredio da mu se dadne, jer želi imati prijepis našeg starog malog hatišerifa, koji je izdat na Milodražu, može biti u ono vrijeme kad je Bosna pala u ropstvo, i prijepis fermama sadašnjeg cara«. Usp. Marijan BOGDANOVIĆ, *Ljetopis kreševskoga samostana*, Zagreb – Sarajevo, 2003., str. 79.

²⁴ Usp. Bono BENIĆ, *Ljetopis sutješkoga samostana*, Zagreb – Sarajevo, 2003., str. 213.

²⁵ *Ibidem*, str. 40–41 (podaci o Zvezdoviću), odnosno str. 221 (tekst Ahdname).

²⁶ Usp. Mato KRISTIČEVIĆ, *Enhiridion*, Fojnica, 2019., str. 310–313.

²⁷ Usp. Jako BALTIĆ, *Godišnjak od događaja i promine vrimena u Bosni 1754–1882.*, Zagreb – Sarajevo, 2003., str. 378, gdje se također nalazi ustaljeni opis susreta i izdavanja dokumenta. Baltić ga u svom pisanju spominje i češće, ali u posebnom kontekstu upuštanje u koji bi drastično promijenilo smjer toga teksta.

²⁸ Usp. M. NEDIĆ, *Stanje Redodržave*, str. 7.

namu ocijenio kao »magna charta libertatum bosanskih Franjevaca«,²⁹ a napokon u 21. stoljeću Luka Markešić o njoj pisao i u kontekstu teoloških implikacija.³⁰ Ovaj kratak pregled zrcali široku lepezu kako interesa tako i stavova. Vidljivo je kako su nekim autorima kontekst i točne okolnosti njezina nastanka potpuno nepoznate, pa i nebitne, dok drugi donose i slikovite opise ubacujući u njih po uzoru na Tukidida i Salustija žive dijaloge. Za Markešića je Ahdnama »dio mene«, a Krističević svoj stav izjašnjava riječima: »Stoga onaj dokument dan nam na Milodražu ne bi bio dostojan nekog očuvanja, nego zaslužuje da ga se prezire i nogama gazi.«³¹

Iz gornjeg je primjera jasno kako su i neki danas ustaljeni narativi ranije imali manju važnost ili sasvim drukčije naglaske. Uređenje odnosa između franjevačke zajednice i osmanlijskih vlasti je pritom bilo uvijek aktualnom temom pa se opet memorija o nekim ključnim točkama mijenjala. Stavovi i ideje o Ugarskoj i njezinim vezama i utjecaju u Bosni nisu ni izbliza predstavljali toliko aktualnu temu, stoga ne iznenađuje da su unekoliko plošniji, ali ih zbog toga nipošto ne treba olako smještati u jednostavne okvire.

Iz franjevačke vizure uz Ugarsku je već vezano i pitanje organiziranja njihove administrativne strukture u Bosni. Dok se sam dolazak franjevaca uvijek smještao na kraj 13. stoljeća, osnutak Bosanske vikarije pada u 1340. godinu i posredno je vezan uz Ugarsku. Naime, prema ustaljenom opisu u izvorima Gerald Odonis, tadašnji poglavar franjevačkog reda, 1339. godine putovao je u posjet *ad provinciam Hungariae* i, prošavši kroz Bosnu i uočivši ondje prisutnost heretika, organizirao vikariju *que hodie Boznensium appellatur*.³² Prvim vikarom postao je Peregrin Saksonac. U nekom od tumačenja spomenuti bi prikaz mogao ići u smjeru koji bi prvenstvo u posjedovanju franjevačke strukture davao Ugarskoj – Gerald putuje u ugarsku provinciju i usput osniva bosansku vikariju. S druge strane, citirani opis jasno sugerira da franjevci nisu došli s Geraldom, nego da su već neko vrijeme bili prisutni i pastoralno aktivni u Bosni. U 18. stoljeću, kada pitanje odnosa između franjevaca s bosanske i ugarske strane kulminira podjelom 1757. godine, branitelj prava Bosne Srebrene Filip Lastrić u svom će *Pregledu starina* inzistirati na tome da je bosanska vikarija postojala i davno prije Geraldova posjeta.³³ Cijeli Lastrićev historiografski poduhvat nije bio motiviran pukom podjelom ili idejom da je Bosna Srebrena izgubila teritorij i samostane, nego osjećajem da joj je svođenjem na kustodiju i pomicanjem na dno popisa cismontanskih pokrajina oduzeta povijest. No kolikog je i kakvog kontinuiteta moglo biti u Bosni Srebrenoj u razmaku od četiri stoljeća?

Djelomičan odgovor daje već sam Lastrić u uvodu u svoje djelo nabrajajući izvore kojima se koristio, i sam upozoravajući na činjenicu da je među njima malo koji iz Bosne. Na

²⁹ Usp. Julijan JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci, I. svezak*, Sarajevo, 1912., str. 116.

³⁰ Usp. Luka MARKEŠIĆ, »Teološke implikacije Ahdname«, *Bosna franciscana* god. 12, br. 20, Sarajevo, 2004., str. 345–357. Markešić je sudjelovao i u polemikama oko značenja i vrijednosti Ahdname povodom 550. obljetnice njezina izdavanja. Usp. Luka MARKEŠIĆ, »Što je nama Ahdnama (Osvrt na različita tumačenja Ahdname)«, *Rama-Šćit, Franjevački samostan*, URL stranice: <https://www.rama.co.ba/novost/258/fra-luka-markesic-sto-je-nama-ahdnama-osvrt-na-razlicita-aktualna-tumacenja-ahdnama> (zadnji pristup ostvaren 8. srpnja 2023.).

³¹ Usp. M. KRISTIČEVIĆ, *Enhiridion*, str. 313.

³² Usp. *Acta Franciscana Hercegovinae: Svezak I.: 1206. – 1699.* (Mostar: ZIRAL, 2007), str. 77–78.

³³ Usp. F. LASTRIĆ, *Pregled starina*, str. 63–66.

istom je mjestu dao i logično opravdanje: višestruko uništavanje samostana u sklopu čega bi izgarali i arhivi, ali i nebriga i nemar prethodnih generacija. Sam se nije osvrnuo na taj element i pitanje je koliko ga je mogao biti svjestan, ali ulogu je sigurno igrala i izmijenjena socijalna struktura bosanskog franjevaštva. Okviri primarne socijalizacije zasigurno su imali nešto širu lepezu prije 1697. godine nego što je to bio slučaj u Lastričevo vrijeme. Na ovom se mjestu vrijedi još jednom osvrnuti na višeznačnost pojma *Ugarska* i kod bosanskih franjevačkih ljetopisaca. Dvije su osnovne razine uporabe: ona u crkvenom i ona u svjetovnom pogledu. Na takav stav nedvojbeno utječe činjenica da su svi autori iz 18. stoljeća (Lašvanin, Bogdanović i Benić, kao i Lastrić) imali neposredno iskustvo pitanja diobe Bosne Srebrene, pri čemu se kao jedna od strana u sporu nametala ona ugarska.

Zajedničko ljetopiscima je to da su političku događajnicu preuzimali od drugih autora, pa čak i međusobno – Benić i Lastrić, a u određenoj mjeri i Bogdanović u mnogočemu slijede Lašvanina, čiji ljetopis prethodi njihovom djelu. Njegov ljetopis, pak, predstavlja svojevrsnu kompilaciju više djela, među kojima nisu sva kroničarskog karaktera. Lašvanin ponekad isključivo prenosi podatke, a ponekad umeće i vlastite bilješke. Velik dio preuzeo je od Pavla Vitezovića i u taj dio nije unosi nikakve vlastite intervencije. Uz Vitezovića, Lašvanin se koristi i dijelom Stjepana Margitića, Andrije Šipračića i *Fojničkom kronikom* anonimnog autora. Imajući u vidu da je Lašvaninov ljetopis služio kao polazna točka ostalim ljetopiscima, jasno je da preuzimaju i podatke od njegovih izvora.

3. Glavna mjesta ljetopisâ: pad Bosne i podjela provincije

Lašvanin o Ugarskoj ne donosi mnogo, a gotovo svi podatci koje sadrži nalaze se u dijelu preuzetom od Vitezovića. Tako spominje smrt sv. Stjepana Kralja, ali i kralja Bele II., opširno piše o dvojici vladara iz anžuvinske dinastije te o dinastičkim sukobima koji su uslijedili.³⁴ Ugarsku u kontekstu Bosne spominje kada opisuje pad potonje pod Osmanlije. Važnu ulogu pridaje kralju Matiji Korvinu, koji je prikazan u junačkom svjetlu.³⁵ Sve te događaje preuzima od Vitezovića. Margitić, Šipračić i anonimni autor *Fojničke kronike* o Ugarskoj i Ugrima ne donose nikakve podatke. Tek je jednom spomenut Matija Korvin kao »kralj budimski«.³⁶ Od ostalih priloga, Lašvanin preuzima spis *Kako je Bosna pala u ropstvo*, s tim da je autorstvo krivo pripisao tiskaru Henriku Geichu umjesto Vitezoviću.³⁷ Tu je grešku preuzeo i Benić. Opis pada Bosne donosi verziju o Stjepanu Tomaševiću kao ocoubojci, odnosno dolasku Osmanlija kao svojevrsnoj kazni za grijehe. Među ostalim ljetopiscima isti događaj spominje Benić, preuzimajući od Lašvanina nešto sažetiju verziju i dajući značajno mjesto Korvinovim protunapadima.³⁸ Posljednji ljetopisac Bogdanović najmanje se osvrće na događaje koji nisu vezani uz njegovo vrijeme i iskustva, ali čak i kad spominje pad Bosne i njegove posljedice, ne govori ništa o ugarskoj ulozi u

³⁴ Usp. N. LAŠVANIN, *Ljetopis*, str. 95, 101–102, 115–118 i 121.

³⁵ *Ibidem*, str. 133–137.

³⁶ *Ibidem*, str. 266. Riječ je o dijelu preuzetom iz *Fojničke kronike*.

³⁷ *Ibidem*, str. 235–251.

³⁸ Usp. B. BENIĆ, *Ljetopis*, str. 38–39.

tim događajima. Isto je i s Lastrićem u onom dijelu njegova djela koje se bavi bosanskim temama mimo dokazivanja prava Bosne Srebrene na raniji status i prava.

Podigne li se pogled na ona djela koja su slijedila djela ljetopisaca, također se uočava dvojak odjek tih događaja. Kristićević u svom *Enhiridionu* na dvama mjestima govori o padu Bosne, uključujući u opis i ugarski čimbenik, ponovno u liku kralja Matije Korvina. Kraljeva je uloga ovog puta nijansiranija. *Enhiridion* donosi opis prema kojem je Korvin bio uvrijeđen postupkom kralja Stjepana Tomaša kada je 1459. godine prepustio Osmanlijama Smederevo, a autor donosi i legendarnu priču o tome kako je sultan Mehmed prurušen došao u Jajce osobno izvidjeti situaciju u Bosni, kojom je prilikom bio prepoznat i uhvaćen, ali ga je bosanski kralj, k tomu uz počasti, jednostavno pustio da ode. Sve je to rasrdilo Korvina, koji je u toj verziji bio začetnik ideje o kraljevu ubojstvu, koje su onda na njegov nagovor počinili Radivoj i Stjepan Tomašević. Kristićević dalje razvija priču u smjeru kako je to ostavilo vakuum i urodilo pojavom triju struja sukobljenih oko nasljedstva. Svi su pozivali Mehmeda u pomoć i time zapravo izazvali osmanlijski napad i susljedni pad Kraljevstva.³⁹ S druge strane, Baltić o Korvinu ne govori ništa.

Uz priču o ocubojstvu koje je počinio posljednji bosanski kralj, vezano uz pad Bosanskog Kraljevstva 1463. godine postoje i neki drugi toposi, koji u relevantnoj historiografiji odavna ne drže vodu, ali i dalje predstavljaju elemente na osnovi kojih se onda grade kojekakvi narativi, najčešće vezani uz pitanje pripadnosti Bosne. Uz lakonski opis kako *Bosna šaptom pade*, svojevrsnu emotivnu snagu do danas je zadržala ideja kako je Kraljevstvo propalo izdajom *iznutra*, a ulogu kolektivnog Efijalta najčešće imaju pripadnici Crkve bosanske, koji u tom scenariju redovito budu provučeni kroz bogumilski, odnosno heretički filter.⁴⁰ U nastajanju takve verzije događaja određenu ulogu je igrao i lik Matije Korvina, odnosno Ugarske. Produbljujući i zaokružujući teze koje su iznijeli neki raniji autori Mladen Ančić donosi detaljnu sliku vojnih planova i operacija zaraćenih strana u ljeto 1463. godine, ali opisuje i živu diplomatsku aktivnost, koja je, sa zapadne točke gledišta, nehotice i dovela do osmanlijskog napada i susljedne propasti Kraljevstva.⁴¹ Diplomatski kontekst događaja je, strogo uvjetno i pojednostavljeno govoreći, bio takvim da je papinska diplomacija uvjerala Stjepana Tomaševića da sultanu otkáže plaćanje danka, pri čemu su mladom kralju pružana maglovita obećanja kako mu ostale kršćanske države neće uskratiti pomoć. Realno gledano, ključna je pomoć mogla doći jedino iz Ugarske, ali su odnosi s njom bili zategnuti kako zbog dobivanja posebne krune iz Rima, tako i time što je kraljev otac i prethodnik Osmanlijama prepustio Smederevo. Neiskusni Stjepan Toma-

³⁹ Usp. M. KRISTIĆEVIĆ, *Enhiridion*, str. 17–20 i 161 gdje izrijekom stoji: »Njegov nezakoniti sin Stjepan sa svojim stricem Radivojem i lukavim suradnikom Matijom Korvinom svoga je oca u polju Bilaj izdajnički, iz objesti ugušio«. Kristićević navodi da je verziju preuzeo od nekog od starijih autora.

⁴⁰ Upravo ideja o *krstjanima* kao pomagačima Osmanlija u sebi krije i opovrgavanje. Uz nju je, naime, vezana i ideja o njihovom masovnom prelasku na islam, što bi, u kontekstu toga da su se od Osmanlija navodno nadali toleranciji, takav postupak činilo besmislenim. Također, suprotno starijim idejama o islamizaciji kao ubrzanom i masovnom procesu, analize deftera nastalih u prvim desetljećima po uspostavi osmanlijske vlasti sugeriraju kako je cijela stvar tekla kudikamo sporije. Usp. S. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost*, str. 68–80.

⁴¹ Usp. Mladen ANČIĆ, *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb, 2001., str. 107–139. Riječ je o tekstu »Renesansna diplomacija i rat. Primjer pada Bosne 1463.«, jednoj od ranije nastalih rasprava koje je autor, uz jedan nov tekst, okupio u zaokruženu cjelinu.

šević ubrzo je shvatio razmjere promašaja koji je počinio, ali nedorastao situaciji nastavio je srljati iz pogreške u pogrešku tako da je na koncu dozvolio da bude uhićen i pogubljen, čime je zapravo zapečatio sudbinu svog Kraljevstva jer su i ostali legitimni pretendenti na krunu bili uklonjeni s povijesne pozornice – kraljev stric Radivoj također je bio pogubljen, a polubrat Sigismund prihvatio je islam. Ančić posebnu pažnju pridaje ulozi Nikole Modruškog kao papina legata u Bosni, odnosno akcijama Matije Korvina. Nikola Modruški je Stjepana Tomaševića konstantno uvjeravao u to da će Korvin u odsudnom trenutku priteći u pomoć, a ugarske snage doista su povele određene akcije u jeku osmanlijske ofenzive na Bosnu. Međutim, ni Nikola ni Korvin, odnosno krug ljudi oko njega nisu se *post festum* detaljno bavili ugarskom ulogom u kritičnim trenucima. Umjesto toga su u naknadnim izvještajima svu krivnju svalili na pokojnog bosanskog kralja, a osobito na tobožnju izdaju od strane bosanskih »manihejaca«. Time je u kasnijim interpretacijama u sjeni ostala stvarna narav kretanja ugarske vojske u ljeto 1463. godine, a koja su bila usmjerena na preotimanje Smedereva. Korvin je tek u kasnu jesen poduzeo protuofenzivu na samom bosanskom području, koja je donijela određene uspjehe, no to je za bosansku državnu strukturu već bilo prekasno.

Kako je vidljivo, ničega od ovoga nema u djelima bosanskih franjevačkih ljetopisaca u 18. stoljeću i kasnije. Dapače, ton kojim su protkana sporadična spominjanja ugarske uloge i pozicije prilikom opisanih događaja u franjevačkim ljetopisima mogao bio se ocijeniti pozitivnim, uz tek Krističevića kao djelomičnu iznimku. Pritom valja naglasiti da njegova karakterizacija Korvina kao idejnog začetnika i svojevrsnog suučesnika u ubojstvu kralja Stjepana Tomaša svoj negativan naboj dobiva zbog moralnih, a ne političkih razloga. U Krističevićevim riječima nemoguće je iščitati ideju o ugarskoj strani kao odgovornoj za bosansku propast. Ugarska se također ne spominje ni u jednoj od slikovitih verzija susreta Mehmeda II. i Anđela Zvezdovića.

Sve to ukazuje na pretpostavku da u franjevačkim redovima o događajima iz 1463. godine, ako je i postojao, nije opstao antiugarski sentiment. Da bi je trebalo uzeti *cum grano salis*, treba imati na umu podatke iz izvora koje donosi Ančić, a koji ukazuju da je, barem u krugovima bosanskog plemstva, u vrijeme neposredno nakon završetka osmanlijskog napada odnos prema Ugarskoj i njezinu kralju bio u velikoj – ali ne i apsolutnoj – mjeri zaoštren. Jedna se skupina obratila mletačkom senatu za pomoć oko protjerivanja Osmanlija. Zauzvrat su bili spremni podržati se mletačkoj vlasti, ali su naglasili kako će bilo kakvoj alternativi – pri čemu je realnost na terenu govorila da može biti riječ jedino o Ugarskoj – pretpostaviti osmanlijsko gospodstvo. Jednako tako, Ančić antiugarsko raspoloženje donosi kao jedan od motiva za sudjelovanje u obnovi kraljevstva pod osmanskim patronatom kada je 1465. godine za kralja postavljen Matija Radivojević. Ipak, Ančić upozorava i pokazuje da se antiugarski sentiment i njegov doseg u Bosni ne smiju ni precjenjivati. Korvinovi uspjesi ne bi bili mogući bez podrške, ali i žrtve lokalnog stanovništva.⁴²

Za upotpunjavanje opće slike dovoljno je osloniti se na trendove u socijalnim kretanjima bosanskih katoličkih trgovaca prije 1697. godine, kao najdinamičnijeg sloja, koje minuciozno

⁴² Usp. M. ANČIĆ, *Na rubu Zapada*, str. 135–136. Kralja Matiju naslijedio je njegov imenjak Matija Vojsalić, kojeg su Osmanlije uklonili nakon što su posumnjali da se povezao s Ugriima.

skicira Džaja.⁴³ Budući da su već naravljju svoga zanimanja putovali s obje strane granice, to je mnoge od njih vodilo u smjeru obavještajne djelatnosti, a zatim i emigracije pri čemu su mnogi po prelasku na kršćanski teritorij stekli i plemstvo. Za ovu temu je bitno to da nije primjetno da su trgovci u svojoj aktivnosti i u jednom trenutku preferirali Mletačku Republiku ili neku drugu kršćansku silu Ugarskoj, na čijem su čelu, uostalom, od 1526. godine bili vladari iz habsburške dinastije. Dapače, upravo se Leopold I. ističe kao jedan od najizdašnjih djelitelja plemićkog statusa.⁴⁴ Tražitelji tog tipa oslanjali su se na krivotvorene genealogije kojima su »dokazivali« opravdanost svojih molbi. Džaja iz toga zaključuje kako su autori istih između ostalog poznavali i onovremenu humanističku historiografiju i pučku kulturu, među ostalim i usmenu tradiciju. Naravno, u takvim pokušajima glavnu ulogu imao je pragmatizam, koji bi sigurno nadvladao eventualni antiugarski sentiment, međutim, izgleda da njega jednostavno nije ni bilo. Imajući u vidu isprepletenost katoličkih srednjih slojeva i franjevaca u Bosni u 16. i 17. stoljeću, logično je zbog čega ljetopisci 18. stoljeću u diskursu prema ugarskoj ulozi u političkoj povijesti Bosne zauzimaju u najmanju ruku neutralan stav. Sasvim je drukčija situacija u crkvenom pogledu.

Ugarski utjecaj na crkvene prilike u Bosni bio je najupadljiviji po premještanju biskupijskog sjedišta u Đakovo i podlaganju kaločkoj metropoliji. U vrijeme kada nastaju ovdje analizirani ljetopisi đakovački je biskup i dalje nosio titulu *episcopus bosnensis*, dok su apostolski vikari dobivali naslove drevnih ugaslih biskupija na Istoku. Pa ipak nijedan od ljetopisaca nije se uopće doticao tog pitanja, što također ukazuje kako u njihovo vrijeme o tome u Bosni nije postojala ni usmena predaja o tim događajima. S druge strane, svi su redom nosili osobno iskustvo najprije ideje o diobi Bosne Srebrene, a zatim i njezine provedbe, čemu su neki posvetili i dosta pisanog prostora.

Nakon Mira u Srijemskim Karlovcima, teritorijalni opseg Bosne Srebrene ostao je nepromijenjen, ali se njegove granice više nisu podudarale s političkom pripadnošću. Dalmatinski samostani potpali su pod vlast Mletačke Republike, gdje su imali veću slobodu u djelovanju. Uži bosanski prostor spao je na svega tri samostana: u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci. S druge strane, u Prekosavlju dolazi do franjevačkog preporoda – ne samo da se podižu novi samostani nego su i njihove mogućnosti djelovanja kudikamo šire. U mnogima se otvaraju filozofska i teološka učilišta za školovanje vlastita klera, a franjevci također imaju značajnu ulogu u javnom školstvu. Takav neujednačen razvoj brzo je doveo do poremećaja ravnoteže, a na funkcioniranje provincije značajan utjecaj imali su i novi ratovi u kojima Habsburška Monarhija i Mletačka Republika vode borbe protiv Osmanlijskog Carstva. Franjevci iz geografske Bosne sve su se više osjećali neravnopravnima, a zbog učestale nemogućnosti prelaska granice provincijalni kapituli bi se često održavali bez njihove nazočnosti, što je posljedično dovelo do njihove sve manje zastupljenosti u upravljačkim tijelima. Svi pokušaji premošćivanja sve većeg jaza koji se širio između triju dijelova pokazali su se neuspješnima i postupno je jačala ideja o podjeli, koja je ostvarena 1735. godine odcjepljenjem dalmatinskog dijela u Provinciju sv. Kaja. Iste je godine trebalo doći i do odjeljivanja samostanâ u Mađarskoj i Srijemu u Provinciju sv. Ivana Kapistranskog, dok bi slavonski samostani zajedno s onima u geografskoj Bosni činili Bosnu Srebrnu.

⁴³ Usp. S. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost*, str. 167–178.

⁴⁴ *Ibidem*, str. 174–175.

Taj prijedlog, međutim, nije zaživio i do konačne podjele je došlo tek 1757. godine i to u okolnostima koje su bosanskoj strani u prvi mah izazvale osjećaj traume.

Iako se prva podjela 1735. godine odigrala u trenucima kada je bio u naponu snage, Lašvanin se na nju ne osvrće. Njegov ljetopis završava s 1750. godine tako da u njemu logično nema osvrta na događaje od sedam godina kasnije, ali također nema ničega ni o atmosferi prepunjoj trzavica i rastućih animoziteta o kojoj, kako će se vidjeti, govore Benić i Lastrić. Lašvanin svom ljetopisu pridružuje različite sitnije priloge među kojima i novčani tečaj u Ugarskoj.⁴⁵ To sugerira da je nekim poslom putovao u Ugarsku, ali očito nije smatrao shodnim unijeti vlastite impresije, što je i općenita karakteristika njegova stila. Kod Bogdanovića je, pak, o spomenutim događajima moguće zaključivati jedino posredno. Na nekoliko mjesta računa provincijske kapitule koristeći se frazom »otkad se Bosna odijelila od Ugara«⁴⁶.

Najviše prostora toj temi posvećuje Benić, koji je igrao istaknutu ulogu s bosanske strane. Njegov opsežan opis događaja kojima je često i osobno nazočio jasno ukazuje na porast animoziteta, koji je u konačnici slijedio i liniju prema kojoj je franjevačka provincija bila podijeljena – političku pripadnost teritorija.⁴⁷ Benićevo tumačenje okolnosti koje su dovele do podjele daleko je od toga da bude *sine ira et studio*. Iz njegove pozicije gledano suprotna strana bila je ona koja je uporno podcjenjivala bosanski dio provincije, za što kao dokaze najčešće, iako ne isključivo, pruža podzastupljenost franjevaca iz Bosne u upravnim tijelima. Benićevo subjektivizam može ilustrirati atmosferu koja je u određenim krugovima vladala, a određenu težinu sigurno nosi to što njegovo pisanje jasno ističe da u samoj Bosni nije vladao jedinstven stav. Sutješki ljetopisac često se ogorčeno žali na držanje franjevaca kreševskog samostana, koji, sudeći prema njegovu opisu, nisu slijedili liniju identičnu njihovoj subraći iz Fojnice i Kraljeve Sutjeske. Za onu stranu koja će uskoro biti organizirana u kapistransku provinciju Benić rabi više skupnih naziva. Najčešći su *Prekosavlje* i njegove izvedenice (*prekosavska braća/oci*, *Prekosavci*), ali na nekoliko mjesta piše i *Hungarci*, odnosno *oci od Hungarije*.⁴⁸

Neuspjeh u uspostavljanju kapistranske provincije već se 1735. godine obično tumačio nevoljkošću samostana u Srijemu da ne budu zajedno s onima iz Slavonije i Bosne, što se onda u određenim konsekvencama moglo tumačiti i u nacionalnom ključu kako su Hrvati željeli svi biti na okupu, a da Mađari imaju svoju vlastitu provinciju. Takvo tumačenje možda i danas može imati nacionalno-romantični prizvuk, ali ga opovrgava upravo Benićevo pisanje. Učestalija uporaba pojma *Prekosavci* umjesto onoga *Ugri* nedvosmisleno pokazuje kako je Benić bio svjestan razlika koje su postojale na tom prostoru, ali u isto vrijeme i zbirno korištenje potonjeg jasan je pokazatelj da ih je sve doživljavao kao protivnike u sporu koji se vodio. Kao jedan od glavnih antagonista u njegovu pripovijedanju javlja se Josip Janković, provincijal u razdoblju između 1751. i 1754. godine. Čak i priređivač Benićevega *Ljetopisa* nalazi shodnim o njemu ubilježiti: »Kao starješina Bosanske

⁴⁵ Usp. N. LAŠVANIN, *Ljetopis*, str. 303. Prilog je nazvao »kako idu jaspre po Ungariji«.

⁴⁶ Usp. M. BOGDANOVIĆ, *Ljetopis*, str. 111 (za kapitul održan 14. rujna 1768.) i str. 181–182 (8. srpnja 1771.).

⁴⁷ Usp. B. BENIĆ, *Ljetopis*, str. 66–105.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 189 i 200.

provincije pokazao se bahat i samovoljan pa je uvelike otuđio bosanski dio Provincije od sebe i od Prekosavlja.«⁴⁹ Naravno, takvu karakterizaciju iznimno je lako graditi na Benićeve prikazu Jankovićevih postupaka. Iako mu je priznavao učenost, Benić ga je prikazao kao antibosanski zagriženog, pa čak i pakosnog. Iz suvremene perspektive očekivalo bi se Benićevo iščudavanje nad takvim postupanjima nekoga koga bi smatrao srodnim, ali u sutješkome *Ljetopisu* toga nema.

Benićev ton potvrđuje i Lastrićev prikaz događaja koji također slijedi obrazac prema kojem su prava bosanskog dijela Provincije neprestano bila izigravana i smanjivana.⁵⁰ Međutim, za razliku od Benića, Lastrić protivničku stranu redovito naziva *ugarskom* i *Ugrima*. Ulogu glavnog negativca ponovno nosi jedan Vukovarac, Filip Penić, kojemu Lastrić predbacuje ne toliko podjelu, koliko nastojanje da se Bosna Srebrena dokine kao provincija i svede na rang kustodije. Ta dva opisa u glavnim crtama u svom sažetom opisu slijedi i Kristićević.⁵¹

Iz prikazanog je jasno kako su bosanski ljetopisci u 18. stoljeća bili svjesni identitetskih razlika koje su postojale na ugarskom političkom prostoru, ali da im nije bilo strano korištenje upravo tog naziva za sve njegove stanovnike. To upada u oči osobito uvidom u *Enhiridion*. Njegov autor Kristićević, koji je franjevcem postao nakon podjele, a školovao se u Ugarskoj te svoje djelo piše u 19. stoljeću, opisujući podjelu, protivničku stranu ne naziva *Ugrima* nego *prekosavskim ocima kapistrancima* (lat. *transavani Patres Capistrani*). Premda su se podjela i sve što joj je prethodilo u tradiciju Bosne Srebrene upisali obojani mračnim tonovima, to nije za sobom ostavilo trajnije antiugarsko raspoloženje. Benić i Lastrić obojica naglasak stavljaju na to kako je bosanska strana dugo vremena bila spremna na popuštanje ili je prešutno prelazila preko kršenja svojih prava. Lastrić kao jedno od objašnjenja navodi bojazan da bi se oštrijom osudom postupaka ugarske strane u pitanje dovela mogućnost da se klerici iz Bosne školuju u samostanima sjeverno od Save. U isto vrijeme navodi i kako je upravo uzdržavanje Bosanaca bilo jednim od pitanja koje su im Ugri (u najširem značenju) predbacivali. Benić govori i kako su klerici trpjeli od antibosanskih predrasuda.⁵² Zbog svega toga Bosna Srebrena je i nakon podjele preferirala slati svoje mlade klerike u samostane u Italiji ili Dalmaciji. Međutim, uslijed najprije prodora prosvjetiteljskih ideja, a zatim i prelijevanja Francuske revolucije, položaj bosanskih klerika ondje se drastično pogoršao, a većina franjevačkih provincija bila je prisiljena zatvoriti im vrata. U tom smislu već je od početka vladavine Josipa II. primjetna diplomatska aktivnost Bosne Srebrene prema Habsburškoj Monarhiji, pri čemu se kao jedno od gorućih pitanja isticalo ono obrazovanja netom zavjetovanih franjevacu. Ta će nastojanja postići uspjeh nakon što najprije 1785. godine po nalogu Josipa II. bude osnovana zaklada čijim se sredstvima imalo stipendirati buduće pastoralne radnike u Bosni, a nakon 1792. godine bosanski franjevci (p)ostanu njezinim isključivim korisnicima.⁵³

⁴⁹ *Ibidem*, str. 76 bilj. 51.

⁵⁰ Usp. F. LASTRIĆ, *Pregled starina*, str. 79–89.

⁵¹ Usp. M. KRISTIĆEVIĆ, *Enhiridion*, str. 135–137.

⁵² »Nadalje – naši studenti, koji su se među njima nalazili, doživljavali su odviše prezire; kod javnih ukora, koji se obično dijele u blagovaonici, njih su pogadale nebirane riječi«. Usp. B. BENIĆ, *Ljetopis*, str. 67–68.

⁵³ O toj se problematici opširno raspravlja u: R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 23–120.

4. Od Ugarske do Mađarske – kratak pogled u 19. stoljeće

Već spominjani Baltić bio je jednim od više od 250 bosanskih stipendista, a svoje školovanje između 1834. i 1840. pohađao je u razdoblju kada se cjelokupan proces nalazio na vrhuncu. Baltić je pritom u trima navratima mijenjao adresu. Školovanje je započeo u Dunaföldváru, nastavio u Pečuhu, a uoči povratka nalazio se u Veszprému. U svom *Godišnjaku* zato donosi i neposredna iskustva drukčije naravi negoli su ona njegovih prethodnika u ljetopisnom žanru. Baltićevo pisanje je zanimljivo i zbog njegova korištenja pojmova i *Ugarska* i *Mađarska*. U uvodnom dijelu tako spominje početak djelovanja zaklade i piše kako 1797. godine »posla provincial 11 djaka u Mađarsku, oli Ugarsku, da uče nauke«⁵⁴. Uz godinu 1830. bilježi poklon koji je apostolski vikar Augustin Miletić uputio palatinu »da zahvalnost ukaže Ugrim što naše djake odhranjuju po Ugarskoj, Slavonii i Rvatskoj«⁵⁵. Međutim, kada se sjeća vlastita odlaska na školovanje, to čini sljedećim riječima: »Ove godine nas 13 djaka hodosmo u Mađarsku na nauke od mudroljublja.«⁵⁶ U ostatku *Godišnjaka* dominantno se koristi nazivom *Mađarska* (i izvedenicama) uz tek jednu iznimku kada se uz bilješku vezanu uz godinu 1856. sjeća kako je bio »u Ungarii šest godina na naucim«⁵⁷.

Vidljivo je već na osnovi prvog citata kako je Baltić nazive *Ugarska* i *Mađarska* promatrao kao istoznačne, a također je očito da ih je doživljavao u »užem« smislu, izostavljajući (užu) Hrvatsku i Slavoniju iz tog okvira. Kada govori o Mađarskoj i Mađarima, Baltić to uvijek čini u kontekstu nacionalnih odnosa. U isto vrijeme ga je fascinirala, ali i plašila, kako je sam češće naziva, zanesenost Mađara vlastitim jezikom i nastojanje da njegovu uporabu prošire u što većoj mjeri. Na više mjesta opisuje kako je osobno vidio primjere mađarizacije, a zanimljivo je i njegovo zapažanje o političkim dimenzijama: »Od nikoliko pako godina Mađari, duhom svoje narodnosti opijeni, počеше naš narod naglo mađariti. Ovde činjahu grdne zloće. (...) U ovom svom zanesenom i pritiranom duhu smatraju Rvate, Slavonce, Dalmatine, Srbe, iste nas Bošnjake, kano svoje zemlje, koje zovu *partes adnexae*; zato da se svi mi moramo pomađariti i svoj jezik materinski ostaviti itd.«⁵⁸

Stav koji je Baltić zauzimao prema Mađarima u svom *Godišnjaku* uvelike je bio uvjetovan pitanjem mađarizacije, što je za njegovu poziciju kao kroničara kulminiralo inzistiranjem na premještanju bosanskih klerika iz Đakova u Ostrogon 1875. godine, kada su oni u njegovu pisanju postali »po naravi zlobni.«⁵⁹ Okolnosti koje ga potiču na pisanje, dakle, stavljaju ga i u sasvim drukčiju poziciju od njegovih prethodnika iz prošlog stoljeća. Dok su oni bili više zainteresirani za *Ugre* u smislu pripadnosti najprije dijelu Bosne Srebrene, a zatim zasebnoj franjevačkoj provinciji, Baltić *Mađare* primarno promatra kroz političku prizmu protivnika Slavena i jezičnih asimilatora. U prvom slučaju pripadnost *Ugrima* nije bila vezana uz etničke ili nacionalne kriterije, koji postaju presudni u Baltićevu poimanju *Mađara*.

⁵⁴ Usp. J. BALTIĆ, *Godišnjak*, str. 105.

⁵⁵ *Ibidem*, str. 117.

⁵⁶ *Ibidem*, str. 127.

⁵⁷ *Ibidem*, str. 265.

⁵⁸ *Ibidem*, str. 216. Te su rečenice dio Baltićeva opisa mađarske revolucije 1848. godine.

⁵⁹ *Ibidem*, str. 384–386.

Za analizu cjelokupnog poimanja *Ugarske* i *Ugara* u očima franjevačke Bosne Srebrene trebalo bi, kao što je već spomenuto, provesti kudikamo opsežnija i detaljnija istraživanja. Uz ljetopise trebalo bi analizirati i pisma, službene akte, kao i franjevačku publicistiku i historiografiju nastalu u okvirima Bosne Srebrene. Konačni rezultati zasigurno bi na svjetlo iznijeli kudikamo izraženiju slojevitost i šarolikost primjera negoli je to ovom prilikom moguće. Pa ipak, i ovako sažet prikaz nedvosmisleno potvrđuje kako se ne može govoriti o jednoj i nepromijenjenoj slici, kao što je jasno i da spomenuti pojmovi nemaju jednom zadano, jasno i općeprihvaćeno značenje.⁶⁰

Zaključak

Veze bosanskog povijesnog krajolika s Ugarskom (u najširem značenju) možda nisu toliko naglašavane kao one s – ponovno u najširem značenju – Turcima, ali su svejedno u pisanoj memoriji ostavile dubok i trajan trag. Primjer Ive Andrića pokazuje kako se o ugarskoj ulozi u bosanskoj povijesti u određenim krugovima razmišljalo prema obrascu na tragu antiotomanskog diskursa. Andrić je Ugre poistovjetio s Mađarima i predstavio ih kao tuđinski element s osvajačkim pretenzijama, a pripisao im je i uvoz katoličanstva na bosanski prostor. Slavni se pisac u takvim razmatranjima vodio primordijalnim koncepcijama nacije prema kojima one postoje oduvijek i više-manje nepromijenjene stupaju kroz povijest. Slika koju otkrivaju izvori nastali u Bosni jasno pokazuje neodrživost takvih predodžaba i prikaza.

Stvarna narav srednjovjekovnih veza Bosne i njezinih susjeda, u prvom redu Ugarske (uključujući tu i Hrvatsku) i Srbije, predstavlja složen koloplet odnosa o čemu ne postoje unisoni zaključci. Ugarska politika imala je istaknutu ulogu u događajima koji će 1463. godine dovesti do propasti Bosanskog Kraljevstva, a također je karakterizira slojevitost jasno vidljiva u onovremenim izvorima. Nakon migracijskih kretanja 1690-ih bosanski katolicizam će početak 18. stoljeća dočekati s izmijenjenom socijalnom slikom: sloj trgovaca će skoro u potpunosti nestati, onaj rudara biti gurnut na marginu, a osnovicu će činiti seljaštvo. Uvjetna uloga elite past će na leđa franjevaca. Zapleti na crkveno-administrativnom planu, oličeni u dvije podjele provincije i u osnivanju Apostolskog vikarijata u Bosni, dovode sredinom 18. stoljeća i do procvata ljetopisnog žanra i povećanog interesa za historiografiju. Nikola Lašvanin kompilira više spisa u jedan ljetopis, a Marijan Bogdanović u Kreševu, odnosno Bono Benić u Kraljevoj Sutjesci započinju pisati vlastite. Filip Lastrić u borbi za povratak prava i privilegija Bosne Srebrene sastavlja *Pregled starina*. Na tu tradiciju će se u 19. stoljeću nasloniti Mato Kristićević i Jakov Baltić sa svojim *Enhiridionom*, odnosno *Godišnjakom*, sličnog karaktera. Sva ta djela se, osim djelovanjem i događajnicom samih franjevaca u Bosni, bave i svjetovnom poviješću u sklopu čega svoje mjesto nalaze i »ugarske teme«.

⁶⁰ Određen korak u tom pravcu predstavlja nedavno objavljena zbirka pisama Bone Perišića, čiji je najveći dio nastao za vrijeme njegova boravka na studiju u Pečuhu između 1831. i 1837. godine. Usp. Rudolf BARIŠIĆ, *Od Pečuha do Fojnice – Korespondencija fra Bone Perišića*, Zagreb, 2023. Veze Perišića s predavačima, kolegama i drugim ličnostima iz same Ugarske analizirane su na str. 113–163.

U pogledu razdoblja prije dolaska Osmanlija primjetno je kako je glavni fokus stavljen na ličnost kralja Matije Korvina. Uglavnom dominira naglasak na protunapad koji je ugarski kralj izveo u jesen 1463. godine. Može se zaključiti kako je takav naglasak uveo Lašvanin koji ga je, pak, preuzeo iz kronike koju je sastavio Pavao Ritter Vitezović. Kristićević donosi nešto nijansiraniji prikaz, opisujući Korvina kao inspiratora urote u kojoj su Stjepan Tomašević i njegov stric ubili Stjepana Tomaša. Bogdanović se u svom ljetopisu najviše usmjerio na događaje u Kreševu i neposrednoj okolici, a uglavnom slijedi vremenski okvir vlastita djelovanja. Uslijed toga iz njegova pisanja ispala je jedna od najznačajnijih tema bosanskih franjevačkih ljetopisa 18. stoljeća – podjela njihove provincije 1757. godine. Njoj velik prostor posvećuje Benić, koji je bio aktivan sudionik događaja, a Lastriću je ona poslužila kao glavna motivacija u historiografskom djelovanju.

Obojica slijede sličan, očekivano pristran obrazac prema kojem je protivnička strana postupala nepravedno i s negativnim predrasudama prema bosanskom dijelu provincije. U svom pisanju drugu stranu predstavljaju kao jedinstven blok, a zanimljivo je korištenje različitih naziva. Benić preferira izvedenice pojma *Prekosavlje*, ali na nekoliko mjesta rabi i *Hungarci*. Kod Lastrića, pak, dominira upravo ovaj drugi, ali u svojoj latinskoj verziji *Hungari*. Kristićević događajnicu i glavne naglaske preuzima od Lastrića, ali antagonisti na njegovim stranicama dolaze pod sintagmom *prekosavski oci Kapistranci*. Premda su sva trojica nedvojbeno bila svjesna toga da u prekosavskom dijelu provincije franjevačke redove popunjavaju članovi različita jezičnog porijekla, očito je kako je Kristićević, koji se školovao u Ugarskoj nekoliko desetljeća nakon podjele, postao svjestan toga da naziv *Ugri* u svom značenju postaje sve teže razlučiv od onoga *Mađari*. Brisanje te razlike potpuno je vidljivo u Baltićevu *Godišnjaku*, gdje i dominira naziv *Mađar*, a o njima najviše piše upravo u kontekstu politike mađarizacije, o kojoj autor zauzima negativan stav. U takvom je kontekstu jasno kako su se ljetopisci iz redova bosanskih franjevaca nazivima *Ugarska* i *Ugri* koristili u različitom kontekstu sukladnom vremenu u kojem su pisali.

Zajedničko većini ovom prilikom analiziranih ljetopisa i s njima blisko povezanih djela je to da o ugarskim temama govore iz pozicije *izvana*. Svi su na ovaj ili onaj način posjetili Ugarsku, ali jedini Baltić, a i to tek naknadno, piše ne toliko o vlastitim iskustvima ondje, koliko o zapažanjima i dojmovima koje je odatle ponio. Pogled *iznutra* predstavlja tematiku koja tek treba dobiti adekvatnu znanstvenu obradu. Krajem 18. stoljeća osnovana je zaklada za stipendiranje bosanskih klerika, čije će djelovanje onda osobito u prvoj polovici 19. stoljeća dovesti do intenziviranja bosanskih veza s ugarskom polovicom Monarhije, dakako, u društvenom ozračju sukladnom tom vremenu. Imajući u vidu to da su se na popisu stipendista nalazili već spomenuti Baltić, ali i Franjo Jukić, Grgo Martić, Andrija Kujundžić ili Martin Nedić, bolje razumijevanje tih veza, a osobito produbljivanje uvida u njihove osobna iskustva, predstavljaju temu koju buduća istraživanja ne smiju zaobići. Međutim, jednako tako potrebno je napraviti i korak unatrag kako bi se isto napravilo za razdoblje 18. stoljeća jer se veze između bosanskih franjevaca i ugarskog prostora nisu iscrpljivale samo u burnim okolnostima podjele 1757. godine.

SUMMARY

*HUNGARY FROM THE PERSPECTIVE OF THE CHRONICLERS FROM
BOSNIA ARGENTINA IN THE 18th CENTURY - AN OUTSIDE VIEW*

The author analyzes the writings of chroniclers from Bosnia Argentina about Hungary and topics related to it in the eighteenth century. The research focus is put on the Franciscan chronicles written by Nikola Lašvanin, Marijan Bogdanović and Bono Benić snr. Moreover, the author also discusses the work of some other chroniclers like Filip Lastrić, Mate Krističević and Jakov Baltić, who were inspired by the work of above-mentioned Franciscan writers. Historical ties between Hungary and Bosnia have deep and complex roots already from the Middle Ages, but historiography has discussed mainly political, and to some extent ecclesiastical, relations that had been investigated chiefly through history of conflicts and antagonistic viewpoints. The reflection of such viewpoints can also be followed in the doctoral dissertation of Ivo Andrić, whose discourse and methodological approach were quite close to the way he described the Turks in his literary work, which is still a kind of polemic today. The analysis of the Franciscan authors has revealed their interconnections and context in which they have been writing. The author's goal was to reveal the main focus and contribution of each of them. Regarding medieval relations between Hungary and Bosnia all of them wrote exclusively in the context of the Ottoman conquest of Bosnian medieval kingdom in 1463. On the other hand, when writing about the later periods, all chroniclers mainly talk about the relations within the Franciscan Province of Bosnia Argentina, which until 1757 encompassed a vast territory, including some parts of Hungary. The division of the Province in 1757 caused many tensions among the Franciscans, especially on the Bosnian side, because some chroniclers were active participants in those events, and did not want such a division to happen. Finally, the nineteenth century saw a shift in literary focus from ecclesiastical to national issues, and Hungary was often mentioned in a negative context. However, a detailed investigation of the latter will be author's next research step.

KEY WORDS: *Franciscan chronicles, Hungary, Bosnia Argentina, fall of Bosnia, division of 1757*